

Обнова сопљне припрате цркве Свете Тројице у манастиру Сопоћани

ОЛИВЕРА КАНДИЋ

Крајем 1997. године завршена је обнова спољне припрате у Сопоћанима. Њени остаци нису пружали потпуне податке на основу којих би јој се, са сигурношћу, вратио првобитан изглед. Због тога су њена заштита и обликовање били велики конзерваторски проблем, који је низ година заокупљао стручњаке. У последње три деценије о томе је расправљано више пута на састанцима меродавних комисија. Опште препоруке су се ограничавале на обнову само оних делова припрате за које постоје сигурни показатељи. У том смислу, грађевински радови су се одвијали, са дугим прекидима, од 1964. године. Коначно је Комисија за средњовековно наслеђе 1997. године усвојила пројекат, по коме су потпуно обновљени бочни бродови припрате, а над средњим је изведена заштитна конструкција.¹

У току дугогодишњих радова мењана је и замисао о начину заштите припрате. Од целог здања били су сачувани у мањој или већој мери обимни ступци, осим средњег на јужној страни западне фасаде, доњи делови угаоних пиластара и средњег полигоналног стуба, унутрашњи делови двају лукова јужне фасаде и северни подужни лук средњег брода. Ступци су имали велике нагибе према спољашњим странама, тако да су и лукови били знатно деформисани. Од горње конструкције преостали су почеци трију попречних сводова средњег брода и куполасог свода западног поља јужног брода.²

Први конзерваторски радови изведени су 1948. године.³ Тада су изливени танки армиранобетонски серклажи изнад великог подужног лука и изнад делова двају деформисаних лукова јужне фасаде. Тиме је спречено даље рушење једине преостале горње конструкције припрате. Обимнији радови предузети су 1965. године.⁴ На почетку се чинило да би било довољно само боље учврстити њене постојеће остатке и обновити у малој висини ступце и стубове који су недостајали, да би се заокружио изглед основе припрате. Тада је изграђен средњи стубац јужног дела западне фасаде, дозидани оштећени делови стубаца северне фасаде и оних уз углове западног зида цркве и реконструисана база северног, унутрашњег стуба, над којом је постављен део пронађеног стабла клесаног од сиге.⁵

Конзервација остатака припрате није омогућавала њихову трајнију заштиту. Зато је 1976. године почела делимична обнова оних облика

који су били поуздано утврђени. Став комисије је био да се обнова изводи поступно, док за њу има података, а да се одлука о коначном уобличавању овог дела храма донесе касније.⁶ Да би се сачували остаци конструкције и украса и приказала основна замисао обликовања припрате, реконструисани су сви ободни ступци и лукови који су их повезивали, као и недостајући делови двају унутрашњих стубова. Обновљена су и покривена оловним лимом и два лука уз подужне зидове цркве и почеци сводова уз њену западну фасаду и источну страну звоника, чиме је добијена једна врста надстрешнице изнад преосталих фресака. Претходно су три највише нагнута јужна ступца враћена у усправан положај; у лежишта дрвених затега постављене су челичне затега, маскиране новим храстовим гредама и президана су два деформисана лука. Упоредо с тим предузета су опсежна археолошка и архитектонска истраживања, да би се употпунили подаци о изворном изгледу припрате. Исходи тих истраживања помогли су у одређивању степена и редоследа обнове, а током поступно извођених радова сазнавале су се нове појединости о архитектонским облицима овог здања. На основу свих прикупљених података, урађена је студијска анализа и теоријска реконструкција грађевине, по којој би средњи брод био покривен попречно постављеним двоводним кровом.⁷ Овакво решење било је предложено и за извођење, уз неколико

¹ Чланови Комисије били су: академик Војислав Кораћ, др Милка Чанак-Медић, др Јован Нешковић, Милорад Медић, др Гојко Суботић, арх. Милорад Димитријевић, др Марица Шупут, др Бранислав Тодић; пројектант ируководилац радова: арх. Оливера Кандић, сарадник арх. Марина Михаљевић; пројектант статике: арх. Евица Димитријевић.

² О. Кандић, *Првобитни облик спољне припрате са звоником у Сопоћанима*, Саопштења XX-XXI (1988/89), 44-50.

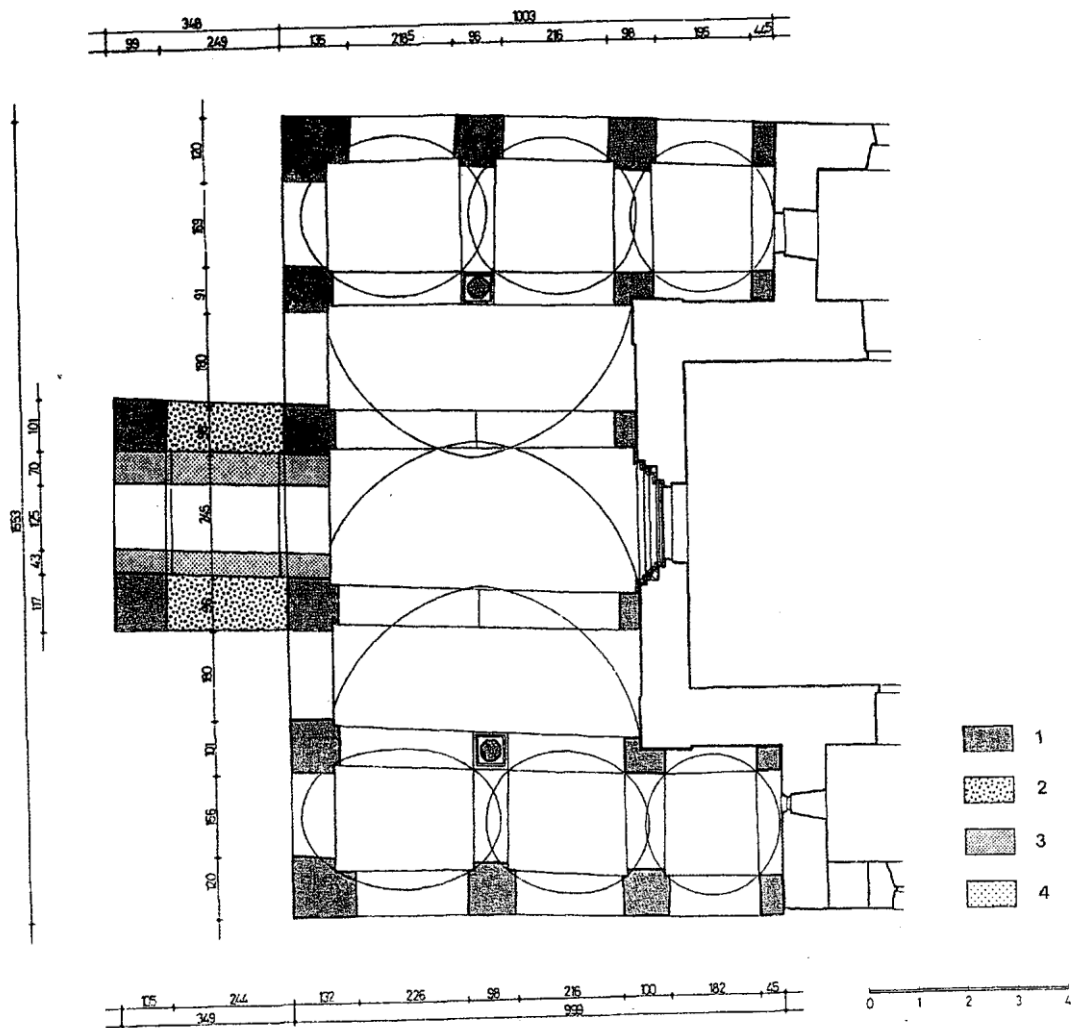
³ В. Дамјановић, *Конзервације на Сопоћанима*, Музеји 3-4 (1949), 147-156.

⁴ Од тада је конзерваторским и истраживачким радовима руководила ауторка овог текста.

⁵ О. Марковић, *Прилог проучавању архитектуре манастира Сопоћана*, Саопштења VIII (1969), 96-97.

⁶ О. Кандић, *Истраживање архитектуре и конзерваторски радови у манастиру Сопоћани*, Саопштења XVI (1984), 7, 15-16; Иста, *Конзерваторски радови у Сопоћанима 1987. године*, Гласник ДКС 12 (1988), 53-54.

⁷ Иста, *Првобитни облик...*, 43-64. Археолошка ископавања извршила је Александра Јуришић.

Сл. 1 Сопоћани, основа спољне приправе: 1. првобитни делови; 2. прва преправка; 3. доградња пре 1346. године; 4. преправка на крају XVI века

Сл. 2 Сопоћани, спољна приправа, попречни пресек после обнове (цртеж: М. Михаљевић)

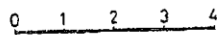

Fig. 1 Sopoćani, plan de l'exonarthex: 1. parties originelles; 2. première réfection; 3. parties ajoutées avant 1246; 4. reconstruction à la fin du XVIe siècle

Fig. 2 Sopoćani, exonarthex, coupe transversale après la restauration (dessin M. Mihaljević)

Сл. 3 Сопоћани, идеална реконструкција цркве са спољном припратом и звоником (компјутерски цртеж арх. Драгољуба Тодоровића)

Fig. 3 Sopoćani, reconstitution théorique avec l'exonarthex et le clocher (dessin fait à l'ordinateur par l'architecte Dragoljub Todorović)

варијаната. Једна од њих је била израда од стакла и челика недостајућих, недовољно познатих делова и кровова припрате. Комисија није прихватила ниједно од тих решења, представљених кроз пројекте и макете, сматрајући да за предложен облик средњег брода нема довољно поузданих података. Ипак, било је јасно да се без крова тешко могу заштитити од пропадања и архитектура и фреске спољне припрате. Донета је одлука да се она покрије. Реконструкција сводова бочних бродова отпочела је 1987. године, с тим да се у току извођења радова нађе решење за обликовање средњег брода. После вишегодишњег прекида, насталог због недостатка новца, обнова припрате завршена је 1997. године. Над луковима бочних бродова озидани су куполасти сводови, по три у сваком броду. Док је источни пар купола покривао простор приближно квадратног облика, основе средњих, а нарочито западних купола, били су правоугаоници. Сачувани сводари над југозападним пољем показују да су саи сводови били елипсоидни, грађени у истом слогу као и они кугласти над квадратним основама.⁸ Из елипсе описане око правоугаоника, грађен је над луковима свод, у којем су наизменично зидани подужни и попречни

редови сводара, чије су спојнице код углова имале тестераст изглед. Лукови су имали различите дужине полупречника, у зависности од распона. Полазили су са различитих висина, да би им темена била у истој равни. Тешкоће у извођењу сводова над њима посебно су биле проузроковане неједнаким дужинама унутрашњих страна пиластара на које се сводови ослањају. Сачувани остаци у југо-западном углу показују да су неправилности ублажене тако што се први подужни редови губе у горњој зони. Облик свода изведен је из два центра, с тим што је код углова коригован. Према овим подацима су сводови обновљени. Није била поуздано утврђена висина на којој су се налазили кровни венци.⁹ Сачувани последњи ред фасадних квадрара јужног брода изразито је танак. То је био једини показатељ да је висина венца прилагођена оној на којој су венци бочних бродова цркве. Зато су у обнови равни ових кровова једнаке. Тиме је завршена потпуна обнова нижих делова спољне припрате, са свим луковима, сводовима, затегама и кровом.

⁸ Исто, 44, сл. 4, 5, 6.

⁹ Исто, 46-49.

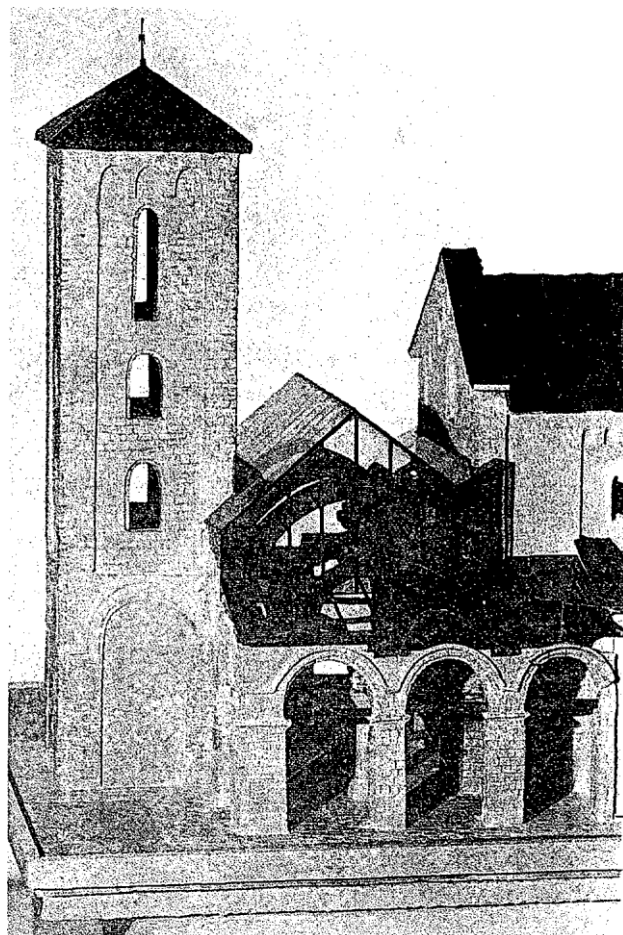

Сл. 4 Сопоћани, изглед спољне приправе пре обнове (фото: О. Кандић)

Fig. 4 Sopoćani, exonarthex avant la restauration (photo: O. Kandić)

Средњи брод цркве реконструисан је само делимично, због непостојања довољно сигурних података о његовом првобитном облику, али је заштићен подужно постављеним двосливним кровом. Замисао је била да заштитна конструкција што мање омета сагледавање старијег дела цркве. Због тога је слеме крова постављено испод потпрозорника бифоре на западном зиду цркве и изнад отвора на источном зиду звоника, а кровне равни имају нагиб мањи од уобичајеног. Западни зид и оба подужна зида изграђени су тако да затварају простор који покрива кров. Лезене на западној фасади, чији су првобитни почеци сачувани, озидане су до висине од које почиње заштитна конструкција. Као кровни венци постављене су дебеле плоче од сиге, једноставног правоугаоног пресека, како би се разликовали од средњовековних профила, и како би се избегла помисао да је тај део реконструкција првобитних облика.

У оквиру средњег брода обновљен је северни подужни лук и почеци сва три свода између лукова. Сводови нису до краја озидани, без обзира на сигурне податке, јер би пуна висина бочних сводо-

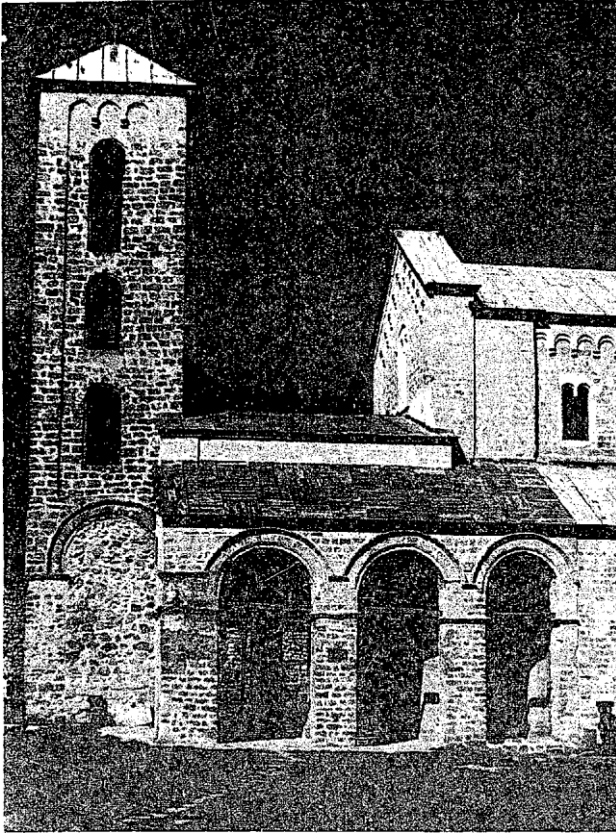
Сл. 5 Сопоћани, макели делимичне обнове спољне приправе са покривачем од стакла и челика (фото: О. Кандић)

Fig. 5 Sopoćani, maquette de la restauration partielle de l'exonarthex avec la couverture de verre et d'acier (photo: O. Kandić)

ва онемогућила постављање заштитног двоводног крова у подужном смеру.

Статичка стабилност средњег брода осигурана је ојачавањем темеља и системом серклажа у горњој зони. Испод темеља стубаца призиданих уз углове западног зида цркве изливене су широке армиранобетонске плоче, којима су темељи проширени. У горњој зони ови ступци, као и два средња пиластра, везани су за зид цркве челичним сидрима. Оптерећење подужних зидова пренето је на ивичне ступце, да би се растеретили средњи камени стубови. Усправним и водоравним серклажима и затегом провученом кроз звоник створен је систем којим је овај део грађевине учвршћен. Сви статички захвати урађени су у оквирима дебљине зидова, тако да ни са једне стране нису видљиви.

У току дугогодишњих конзерваторских радова на спољној припрати откривене су многе појединости којима је проширена подлога за разматрање првобитних облика овог здања. Свођењем свих података, постале су јасније многе особености које су утицале на изглед и трајност приправе.

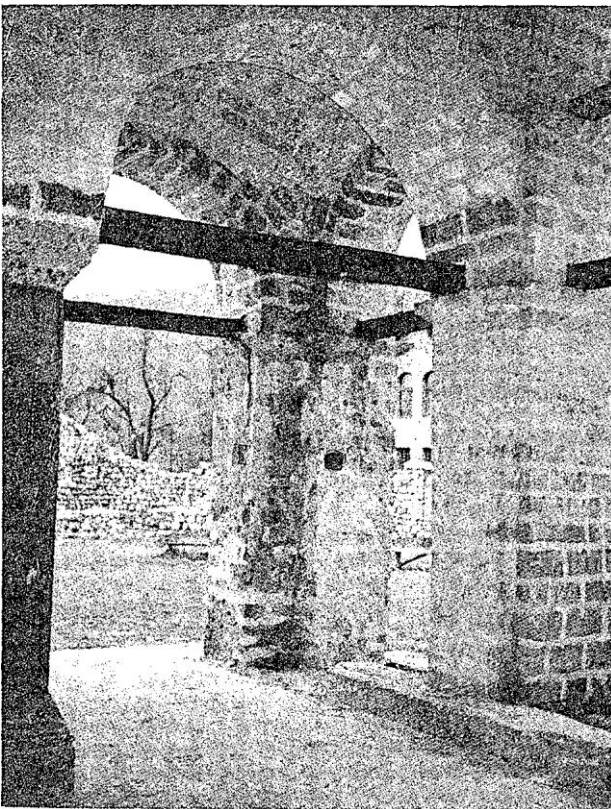
Сл. 6 Сопоћани, изглед спољне приправе после обнове (фото: О. Кандић)

Fig. 6 Sopocani, exonarthex après la restauration (photo: O. Kandić)

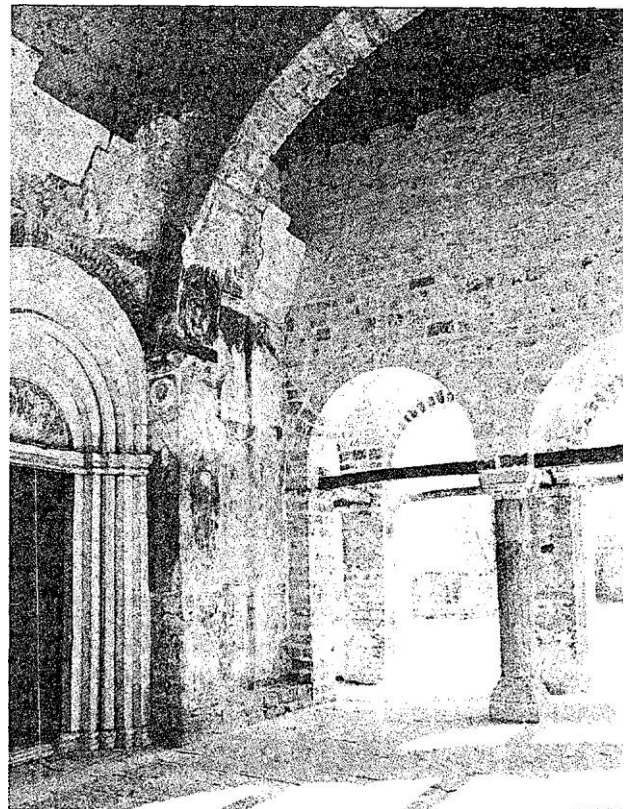
Сл. 7 Сопоћани, спољна приправа, унутрашњи изглед југозападнoг угла јужног брода пре обнове (фото: О. Кандић)

Fig. 7 Sopocani, exonarthex, encoignure sud-ouest de la nef méridionale avant la restauration (photo: O Kandić)

Сл. 8 Сопоћани, спољна приправа, унутрашњи изглед југозападнoг угла јужног брода после обнове (фото: О. Кандић)

Fig. 8 Sopocani, exonarthex, encoignure sud-ouest de la nef sud après la restauration (photo: O. Kandić)

Сл. 9 Сопоћани, спољна приправа, унутрашњи изглед средњег брода после обнове (фото: О. Кандић)

Fig. 9 Sopocani, exonarthex encoignure sud-quest de la nef méridionale après la restauration (photo: O. Kandić)

Сл. 10. Сопоћани, југозападни изглед цркве са обновљеном спољном припратом (фото: О. Кандић)

Fig. 10 Sopocani, église avec exonarthex restauré, vue du sud-ouest (photo: O. Kandić)

Установљено је да су добро ликовно замишљени припрата и звоник, веома лоше занатски изведени. Утемељени су плитко, на крупним необрађеним комадима камена, слабо или никако међусобно везаним. Ступце по ободу и стубове у средини спајали су полукружни лукови, образујући два троделна бочна брода у наставку нижих делова цркве. Свако од тих шест поља покривао је кугласт или елипсоидан свод. Исти систем и облици стубаца, лукова, као и кугластог свода, чинили су приземље звоника. Средњи простор, ширине главног брода цркве, био је уздигнут, подељен са два снажна лука на три уздужна травеја, покривена попречним сводовима. Ови лукови и сводови преломљени су у темену. Чврстину конструкције обезбеђивала су два појаса затега од борових греда. Нижи појас је постојао испод ослонаца лукова бочних бродова и звоника, а виши је спајао ослонце лукова средњег брода. Кад су греде попустиле или биле исечене, цела конструкција се размакла, сводови, лукови и стубови су се срушили, а преостали ободни ступци су добили велике нагибе.

Спољни изглед и положај крова средњег брода не могу се са сигурношћу утврдити. Мало је вероватно да је постојао спрат. Слаби темељи стубаца и стубова тешко би издржали оптерећење високих зидова. Осим тога, не могу се занемарити трагови на звонику, који упућују на решење са кровом, који је, као и сводна конструкција, попречно постављен у односу на брод цркве. Преостали коси низови кованих клинова на источној фасади звоника и западној фасади цркве могу бити остаци малих и плитких кровних равни, уметнутих уза зидове, да би спречили сливање воде на њих.¹⁰

Делимично обновљена спољна припрата Сопоћана је осигурана и покривена. Изналажење њених потпуних изворних облика остаје и даље отворен проблем.

¹⁰ За клинове на звонику в.: Исто, 50, 52, сл. 11. Клинове на цркви недавно је уочио арх. Д. Тодоровић.

Restauration de l'exonarthex de l'église de la Sainte-Trinité au monastère de Sopočani

OLIVERA KANDIĆ

C'est vers la fin de 1997 qu'ont pris fin les travaux de conservation et de restauration de l'exonarthex de Sopočani. Ce qui était resté de celui-ci ne suffisait pas pour lui redonner son aspect originel. Voilà pourquoi sa protection et l'élaboration de la forme à lui donner préoccupait les spécialistes de la restauration pendant de longues années. À plusieurs reprises ce problème fut traité par des commissions d'experts. Les recommandations se réduisaient principalement à restaurer seuls les éléments pour lesquels il existe des indices certains, mais à effectuer aussi des recherches au fur et à mesure. Les résultats de ces recherches ont complété les connaissances sur

les formes originelles de l'exonarthex, mais certains problèmes relatifs à l'aspect de sa nef sont restés en suspens.

Il était cependant indispensable de recouvrir l'exonarthex afin de protéger les fresques et l'architecture de la dégradation progressive. Les nefs latérales ont été complètement reconstituées, y compris tous les arcs, les voûtes et les ornements architecturaux extérieurs. La reconstitution de la nef centrale n'a été effectuée que partiellement et elle a reçu un toit de protection. C'est par des bandes de plomb que les éléments originels ont été séparés de ceux qui y ont été ajoutés.